

ПОСІБНИК ДЛЯ ПОТЕРПІЛИХ В УКРАЇНІ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ПРОЦЕДУР МКС ТА ЇХНІХ ПРАВ ПЕРЕД СУДОМ

REDRESS

Ending torture, seeking justice for survivors

2024

Що таке Міжнародний кримінальний суд?

Міжнародний кримінальний суд (МКС) — це незалежний міжнародний суд, який займається розслідуванням, переслідуванням і судовими справами проти осіб, звинувачених у міжнародних злочинах: військові злочини, злочини проти людяності, геноцид та злочин агресії. Однак, МКС може розглядати злочин агресії лише у випадку, якщо ситуацію було передано Радою Безпеки ООН або якщо відповідні держави висловили свою згоду. Станом на вересень 2024 року членами («державами-учасницями») МКС є 124 країни. Ці країни погодилися, що МКС має право розглядати злочини, які були вчинені на їхній території або громадянами цих країн.

Чи є Україна державою-учасницею МКС?

На момент підготовки цього посібника Україна не є членом МКС. Проте Україна визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів, які підпадають під його компетенцію і були вчинені на її території. 21 серпня 2024 року Верховна Рада України проголосувала за ратифікацію Римського статуту, відкривши шлях до повноправного членства України в МКС.

Які функції виконують різні органи МКС?

МКС складається з чотирьох основних органів: Президії, Офісу прокурора, Палат та Секретаріату:

Президія відповідає за адміністративну діяльність суду, зокрема управління Палатами та Секретаріатом. До складу Президії входять троє суддів. Президія також відповідальна за виконання вироків суду.

Офіс прокурора займається отриманням і розслідуванням інформації про ймовірні злочини, які підпадають під юрисдикцію МКС, а також виступає обвинуваченням у судових провадженнях. Хоча Офіс прокурора є частиною суду, він працює незалежно.

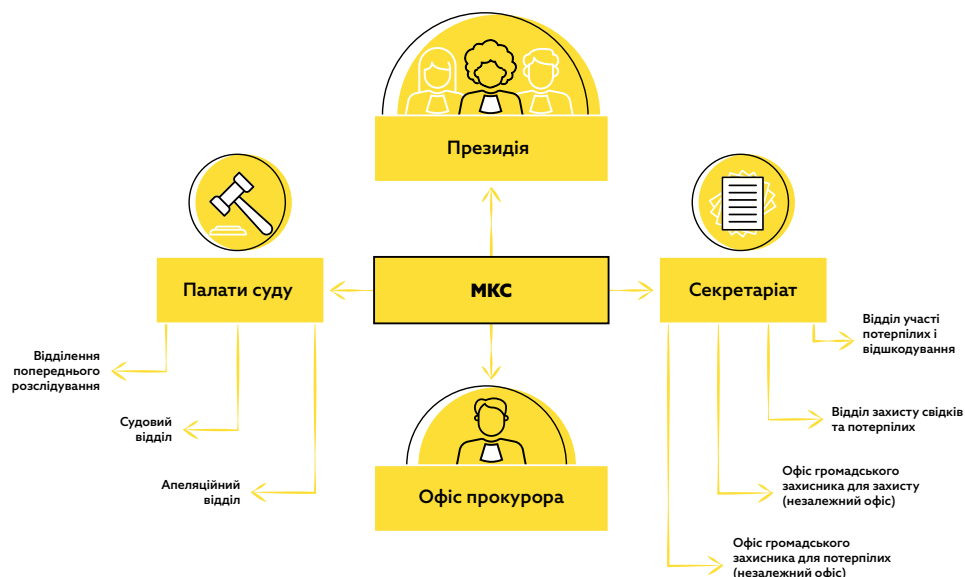
Палати суду складаються з 18 суддів, розподілених на три окремі підрозділи:

- **Відділення попереднього розслідування** відповідає за початковий етап розгляду справ, включаючи прийняття рішення про видачу ордерів на арешт. Якщо Попередня палата підтвердить усі або деякі з висунутих звинувачень, наступний етап провадження проводиться Судовим відділом.
- **Судовий відділ** відповідає за проведення судового розгляду, забезпечуючи його справедливість та ефективність, з дотриманням прав обвинувачених осіб і належним захистом потерпілих і свідків. Якщо обвинуваченого визнають винним у будь-якому з пред'явлених звинувачень, Судова палата призначає покарання, а також може винести рішення про відшкодування для потерпілих від цих злочинів.
- **Апеляційний відділ:** Офіс прокурора, підозрюваний чи обвинувачені особи, а в деяких випадках і потерпілі, можуть оскаржити рішення, прийняті Попередніми або Судовими палатами, в Апеляційній палаті, до складу якої входять усі 5 суддів Апеляційного відділу. Це право на апеляцію, однак, обмежене рішеннями великої важливості. Рішення стає остаточним, якщо Апеляційна палата залишає в силі рішення, прийняте Попередньою або Судовою палатою, або якщо жодна зі сторін не подає апеляцію.

Секретаріат — це орган Суду, що надає послуги всім іншим органам, щоб МКС міг функціонувати і проводити справедливі та ефективні публічні провадження. Він забезпечує підтримку всім учасникам процесу, включаючи Офіс прокурора, захист, юридичних представників потерпілих, а також Трастовий фонд для потерпілих, Палати та Асамблею держав-учасниць.

Інші офіси, що входять до складу Секретаріату:

- **Відділ участі потерпілих і відшкодування (VPRS)** надає потерпілим інформацію про їхнє право на участь у процесі, право на отримання відшкодування у разі винесення вироку, право на юридичне представництво та право на захист. Відділ забезпечує можливість для потерпілих подавати свої заяви для участі у процесі або для отримання відшкодування до Суду. Також він допомагає з призначенням адвокатів для надання юридичних консультацій та представництва. VPRS захищає потерпілих, анонімізуючи їхні заяви, якщо ці заяви мають бути передані іншим сторонам у справі.
- **Відділ захисту свідків та потерпілих (VWU)** надає допомогу і захист свідкам та членам їхніх родин, а також консулює щодо захисту потерпілих, які беруть участь у процесі.
- **Офіс громадського захисника для захисту (OPCD)** відіграє важливу роль у захисті прав обвинувачених: він надає підтримку та юридичну допомогу адвокатам захисту й особам, які мають право на безоплатну правову допомогу, зокрема підозрюваним. Хоча судді можуть призначити OPCD як тимчасового спеціального (ad hoc) представника, особи, обвинувачені у скоєнні злочинів перед МКС, мають право самостійно вибрати своїх адвокатів.
- **Офіс громадського захисника для потерпілих (OPCV)** підтримує та допомагає юридичним представникам потерпілих і може бути призначений для представництва потерпілих у провадженнях.

Які етапи проходить процес у МКС?

Попереднє вивчення

Спочатку Офіс прокурора проводить попереднє вивчення ситуації, щоб визначити, чи варто відкривати розслідування. Попереднє вивчення може бути ініційоване на основі: інформації, надісланої Офісу прокурора МКС від неурядових організацій, приватних осіб або інших груп; звернення Ради Безпеки ООН або держави-учасниці; або після заяви держави, що не є членом Суду, яка визнає юрисдикцію Суду. Однак в останніх двох випадках, Прокурор має звернутися до суддів МКС за дозволом розпочати розслідування.

Розслідування

На етапі розслідування Прокурор МКС оцінює, чи має Суд юрисдикцію щодо злочинів, передбачених у ситуації, враховуючи час і місце їхнього вчинення. Потім Прокурор визначає, чи відповідає відкриття розслідування інтересам правосуддя (наприклад, забезпечення відповідальності за серйозні вчинені злочини). Офіс прокурора може здійснювати поїздки на території, де відбулися злочини, та інші місця для проведення інтерв'ю зі свідками, доступу до місць скоєння злочинів, отримання документів або інших видів доказів. МКС залежить від співпраці з державами (та іншими структурами, коли це доречно) для проведення цих розслідувань.

Етап попереднього розгляду

Якщо після проведення розслідування Прокурор вважає, що зібрано достатньо доказів для відкриття справи проти одного або більше осіб, підозрюваних у злочинах, він звернеться до суддів Попередньої палати, призначених для розгляду цієї ситуації, з проханням видати ордери на арешт або виклик на судові засідання для підозрюваних. Якщо підозрюваний здається або його арештовують, справа переходить на етап попереднього розгляду.

На етапі попереднього розгляду буде призначено слухання з «підтвердження звинувачень», щоб визначити, чи достатньо доказів для передачі справи до судового розгляду. Цей процес може зайняти близько року через необхідність підготовки, яка включає розкриття доказів з боку обвинувачення для захисту, час на підготовку захисту, а також можливість потерпілим подати заяву на участь у процесі та забезпечити юридичне представництво.

Коли судді підтверджують звинувачення, вони стають частиною справи, що розглядається в Суді. Якщо судді не підтверджують звинувачення, провадження завершується і не переходить до судового розгляду.

Ситуація та справа

Різниця між «ситуацією» та «справою» полягає в тому, що ситуація стосується всіх злочинів, скоєних у певний період на визначеній території, тоді як справа стосується конкретних злочинів, які, як стверджується, були скоєні конкретно особою в певному місці та в певний час.

Судовий розгляд

Якщо одне або більше звинувачень підтверджено, справа переходить до етапу **судового розгляду**, де обвинувачення і захист мають можливість представити свої позиції. Офіс прокурора зобов'язаний надати Суду докази, щоб довести вину обвинуваченого поза розумним сумнівом. Якщо його визнають винним, обвинуваченому буде винесено вирок.

Судді можуть призначити покарання у вигляді тюремного ув'язнення. Максимальний строк позбавлення волі становить 30 років, або довічне ув'язнення у випадках особливої тяжкості. Суд також може винести наказ про відшкодування для потерпілих, таке як реабілітація, компенсація та інші форми репарації. Якщо це передбачено, судді видають наказ про відшкодування, в якому зазначається, на яке відшкодування мають право потерпілі та як воно має бути здійснено.

Самі судові процеси можуть тривати кілька місяців або навіть більше року, оскільки зазвичай заслуховують велику кількість свідків.

Апеляція

Судовий процес може перейти на етап **апеляції**. Прокурор та захист (адвокат або адвокати, які представляють обвинуваченого) мають право оскаржити судовий вирок та/або призначене покарання, ставлячи під сумнів обґрунтованість або законність вироку Судової палати. Це означає, що вони можуть звернутися до Апеляційної палати з проханням скасувати рішення, ухвалене суддями Судової палати.

Потерпілі не можуть оскаржувати рішення Судової палати щодо вини (або її відсутності) обвинуваченого чи призначеного покарання. Вони мають право оскаржити накази про відшкодування. Накази про відшкодування також можуть бути оскаржені засудженою особою або власником майна, якого стосується цей наказ. Якщо вердикт підтверджується під час апеляції, вирок стає остаточним.

Етап відшкодування

Після винесення вироку Палата зазвичай видає наказ про відшкодування щодо засудженої особи. Суду безпосередньо зобов'язує засуджену особу сплатити компенсацію потерпілим за шкоду, завдану внаслідок вчинених нею злочинів. Наказ про відшкодування зазвичай передбачає інші види відшкодування, такі як програми реабілітації чи офіційні вибачення. **Трастовий фонд для потерпілих (TFV)** уповноважений реалізовувати наказ про відшкодування, якщо засуджений не має коштів для його сплати.

Які злочини розслідує МКС в Україні?

Україна двічі визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів, вчинених на її території: спочатку щодо злочинів, імовірно скоєних в Україні з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року, а згодом щодо злочинів, імовірно скоєних на всій території України, починаючи з 20 лютого 2014 року. Це означає, що МКС може переслідувати будь-які злочини, вчинені будь-якою зі сторін, починаючи з 21 листопада 2013 року на території України, включно з територіями, окупованими Росією.

До злочинів, які підпадають під юрисдикцію МКС, належать геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та акт агресії. Щодо акту агресії, МКС може розглядати цей злочин лише у випадку, якщо ситуацію було передано Радою Безпеки ООН (де Росія може заблокувати будь-яку таку ініціативу своїм правом вето) або якщо відповідні держави висловили свою згоду. Це не є випадком у ситуації в Україні (див. нижче про відкриття розслідування в Україні). Отже, МКС може розглядати лише перші три категорії злочинів.

Офіс прокурора відкрив попереднє вивчення ситуації в Україні 24 квітня 2014 року. Українська влада співпрацювала з МКС на етапі попереднього вивчення, надаючи інформацію про національні розслідування та судові процеси, пов'язані з відповідними злочинами. У грудні 2020 року було завершено попереднє вивчення.

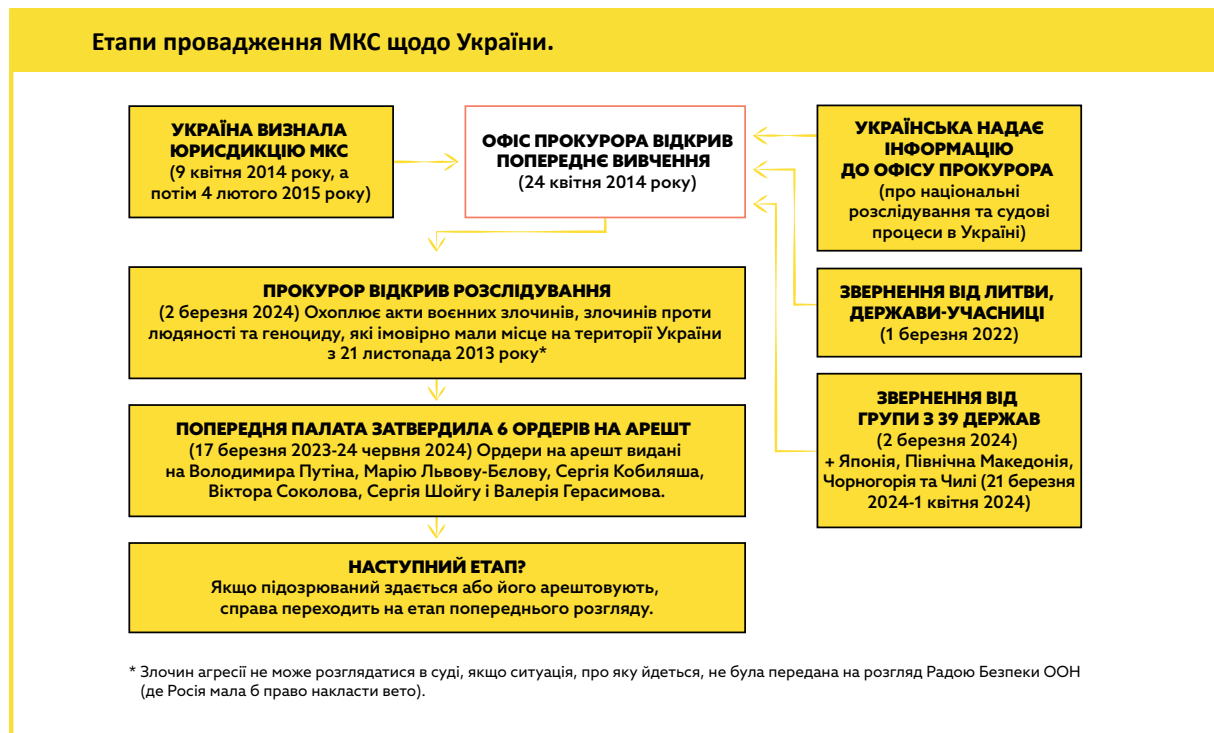
У березні 2022 року Прокурор отримав звернення від декількох держав-членів. 1 березня 2022 року Литва звернулася до Офісу прокурора з проханням розпочати розслідування (тобто передала ситуацію в Україні до МКС). 2 березня 2022 року Офіс прокурора отримав спільне звернення від групи з 39 держав.

Ці звернення стосувалися «будь-яких актів воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, які імовірно мали місце на території України з 21 листопада 2013 року, включно з усіма ймовірними поточними і не припинюваними злочинами на всій території України».

2 березня 2022 року Прокурор оголосив, що відкрив розслідування на основі цих звернень. Він також запросив ордери на арешт шістьох осіб: Володимир Путін, Марія Львова-Белова, Сергій Кобиляш, Віктор Соколов, Сергій Шойгу і Валерій Герасимов. Всі вони були задоволені Попередньою палатою.

Якщо підозрюваний здається або його арештовують, справа переходить на етап попереднього розгляду.

На якому етапі знаходиться Україна?

Як я можу зв'язатися з Офісом прокурора, якщо маю інформацію, що стосується ситуації в Україні?

Будь-яка особа, яка має інформацію щодо злочинів, котрі підпадають під розслідування МКС, може надати її до Офісу прокурора. Прокурор відкрив спеціальний онлайн-портал, через який будь-яка особа, яка має інформацію, що стосується ситуації в Україні, може звернутися до слідчих МКС. Перед поданням інформації до Офісу прокурора потерпілі та інші особи можуть звернутися до громадських організацій або юристів, які працюють над питаннями, пов'язаними з розслідуванням МКС в Україні.

Як я можу взяти участь у провадженнях МКС?

Форма участі відрізняється залежно від того, чи бере особа участь як **потерпілий**, чи як **свідок**:

Участь як потерпілого: Коли потерпілі виступають як учасники процесу, вони добровільно подають свої погляди та занепокоєння Суду. Їхня участь можлива на будь-якому етапі провадження, якщо це вважають доречним судді. Потерпілі завжди представлені юридичним представником і не зобов'язані з'являтися особисто. Юридичні представники передають їхні погляди або в письмовій формі (через подання заяв), або особисто перед суддями.

Участь як свідка: Коли потерпілі виступають як свідки, їх викликає для надання свідчень обвинувачення, захист, юридичний представник потерпілих або палата Суду. Свідок — це особа, яка особисто спостерігала або має знання про злочини, що розслідуються, чи їхній контекст. Свідок не обов'язково повинен зазнати шкоди внаслідок злочинів. Свідки беруть участь, надаючи письмові свідчення та/або свідчення перед Судом, зазвичай особисто і без юридичного представника. Суд також вживає заходів для захисту свідків, які беруть участь у судових процесах. Свідки мають доступ до команди підтримки Відділу з питань потерпілих і свідків, яка надає психологічну та медичну підтримку за необхідності.

Форми участі потерпілих у провадженні МКС.

Хто є прямими і непрямими жертвами?

Щоб отримати статус потерпілого перед МКС, особа повинна відповідати кільком критеріям:

- Заявник має зазнати прямої або непрямой особистої шкоди внаслідок зазначених злочинів.
- Злочини, які спричинили шкоду потерпілому, повинні бути частиною провадження, що розглядається Судом.
- Потерпілі повинні надати копію документа, що посвідчує особу. Якщо вони є близькими родичами безпосереднього потерпілого, їм також потрібно надати підтвердження спорідненості.

Шкода може мати різні форми. Вона може бути фізичною і також психологічною або емоційною. Найпоширенішим прикладом непрямой шкоди є психологічна або матеріальна шкода, завдана родичам загиблих або тяжко постраждалих унаслідок злочинів.

Прямий потерпілий — це особа, яка особисто зазнала шкоди внаслідок злочинів засудженого. **Непрямий потерпілий** — це особа, яка зазнала особистої шкоди через злочини, скоєні проти прямого потерпілого.

Наприклад, прямий потерпілий може зазнати фізичної шкоди через злочини, скоєні проти нього. Крім того, непрямий потерпілий, який є членом сім'ї прямого потерпілого, може зазнати психологічної та емоційної шкоди внаслідок злочинів, скоєних проти близького родича.

Хто може представляти потерпілих перед Судом?

Потерпілі можуть користуватися послугами юридичного представництва на всіх етапах провадження. Основне правило в МКС полягає в тому, що потерпілі можуть обрати власного адвоката, але в ході провадження судді можуть призначити спільного юридичного представника.

На практиці юридичне представництво може відрізнятися на різних етапах проваджень МКС.

На етапі розслідування, потерпілі можуть користуватися послугами юридичного представництва вже на цьому етапі та вільно обирати власних адвокатів (**Юридичних представників потерпілих, або LRV**), щоб вони могли висловити свої погляди суддям. Однак на даному етапі юридичні представники потерпілих не отримують оплату за свої послуги від Суду, за винятком особливих випадків відповідно до Політики правової допомоги Суду.

На передсудовому етапі, коли видається ордер на арешт, і підозрюваний з'являється перед Судом, Попередня палата може призначити **спільних юридичних представників потерпілих (CLRВ)**, щоб уникнути великої кількості окремих юридичних команд, які представляють різні групи потерпілих. У принципі, потерпілі можуть домовитися між собою про адвоката, який буде їхнім **спільним юридичним представником**.

Іншою структурою, яка може надавати юридичне представництво потерпілим, є **Офіс громадського захисту потерпілих (OPCV)**, який надає допомогу та підтримку зовнішнім адвокатам, які представляють потерпілих, а також у захисті загальних прав потерпілих під час проваджень. В окремих випадках адвокати з OPCV були призначені суддями для безпосереднього представництва потерпілих.

Як я можу отримати захист, якщо я наражаюся на ризик репресій?

Перед тим як вирішити, чи брати участь у провадженнях перед МКС, потерпілі повинні розглянути можливі наслідки для їхньої безпеки у зв'язку з таким рішенням.

Існує ризик, що факт участі потерпілого у провадженні може стати відомим обвинуваченому або іноді ширшій громадськості, незважаючи на зусилля Суду та самих потерпілих зберегти цю інформацію конфіденційною.

Це може призвести до спроб злочинців або їхніх прихильників нашкодити, залякати або відмовити потерпілого від участі або надання інформації Суду.

В **Україні** такі ризики можуть бути особливо актуальними для потерпілих і членів їхніх родин, які проживають на тимчасово окупованих територіях, і можуть зазнати репресій з боку де-факто влади цих регіонів або російських властей.

Є кроки, які самі потерпілі можуть зробити для зменшення ризиків участі у провадженнях МКС:

- Перед поданням заявки обміркуйте можливі ризики. Повідомте свого юридичного представника або організацію, яка допомагає вам заповнювати заявку, про всі наявні занепокоєння.
- Ретельно розгляньте всі фактори перед тим, як повідомляти комусь, крім Суду, про подання заявки на участь у провадженнях. Зазвичай, безпечніше для учасника, якщо інформація про його заявку залишається конфіденційною.

В принципі, потерпілі та свідки, а також інші особи, які зазнають ризику через свою взаємодію із Судом, мають право на захист. Це право реалізується по-різному, залежно від того, чи є потерпілий також свідком. Однак, як пояснено нижче, для потерпілих і свідків механізми захисту рідко передбачають активний фізичний захист; зазвичай вони включають різні заходи для збереження конфіденційності участі особи у Судових провадженнях.

Ризики можуть зростати, якщо потерпілий викликається для свідчень як свідок. **Відділ з питань потерпілих та свідків (VWS)**, спеціалізований підрозділ Суду, відповідає за надання підтримки та захисту свідкам і потерпілим, які беруть участь у процесі. Контакт з VWS зазвичай здійснюється через адвоката потерпілого.

Суд зобов'язаний вживати всіх належних заходів для захисту безпеки, добробуту, гідності та приватності потерпілих протягом всього провадження. Однак на практиці, залежно від контексту, Суд не завжди може гарантувати повний захист, особливо в умовах поточних збройних конфліктів. Також важливо, щоб потерпілі розуміли, що Суд може оцінювати ризики для захисту та потреби інакше, ніж їх сприймають самі потерпілі.

Які форми відшкодувань може призначити МКС?

Якщо Судова палата визнає особу винною у злочинах після судового процесу, Палата може винести рішення про відшкодування (репарації), яке має здійснити засуджена особа на користь потерпілих. Відшкодування має на меті, наскільки це можливо, компенсувати шкоду, завдану потерпілому.

Суд може призначити різні заходи відшкодування, які можуть включати компенсацію, реституцію, реабілітацію та/або заходи задоволення:

- **Компенсація** означає, що засуджена особа має здійснити виплати потерпілим для відшкодування завданої шкоди, за яку вона несе відповідальність.
- **Реституція** — це повернення майна, яке було викрадено або вилучено у потерпілого. Суд також може зобов'язати забезпечити потерпілим реабілітацію. Це може включати психологічну, медичну або економічну реабілітацію для відновлення завданої потерпілим шкоди.
- Нарешті, Суд може призначити **заходи задоволення** (або символічне відшкодування). Приклади символічного відшкодування включають офіційні вибачення та меморіали на честь скоєних злочинів.

Суд може призначити індивідуальні або колективні заходи відшкодування, або їхнє поєднання. Колективні заходи приносять користь спільноті або групі потерпілих.

І прямі, і непрямі потерпілі можуть отримати відшкодування. Проте вид та обсяг відшкодувань можуть відрізнятися. Крім того, при поданні заявки на відшкодування непрямі та прямі потерпілі можуть бути зобов'язані надати різні види доказів завданої шкоди.

Хто відповідає за виконання рішень про відшкодування?

В принципі, засуджена особа несе відповідальність за фінансування заходів з відшкодування, призначених Судом. На практиці, оскільки у більшості випадків ця особа не має достатньо коштів або ресурсів для фінансування цих заходів, Трастовий фонд для потерпілих (TFV) уповноважений реалізовувати рішення про відшкодування, використовуючи кошти, які надходять переважно від держав.

TFV може також створити програму допомоги для потерпілих від злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, у країні, де відбувається ситуація. На відміну від відшкодування, цей мандат не пов'язаний з винесенням вироку конкретній особі. Він також не обмежується потерпілими, які подали заявку на участь, або чиї збитки пов'язані з конкретною справою.

Читайте наш посібник 'Як постраждалі в Україні можуть бути почуті перед Міжнародним кримінальним судом'

